

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותה יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

מונה ליזה - האנימה של ליאונרדו

מיכה אנקורי

טענה מקובלת היא שבכל ציור מצייר הצייר את עצמו. אולם מכאן ואילך, כשמנסים לברר מהו "העצמו" הזה שהצייר מצייר, ההגד "הצייר מצייר את עצמו" הופך לשאלה אינסופית עד שההגד הזה הופך בנאלי. יש מי שיראה את העצמו בחוויות הילדות, ויש מי שיראה את עצמו בנטיותיו ודחפיו וצרכיו ויש מי שיראה את עצמו בתקוותיו ומשאלותיו, ויש מי שפיענוח הפאתולוגיה של הצייר היא המשמעות של גילוי עצמיותו של הצייר דרך ציוריו. אי אפשר לעסוק בשאלת גילוי עצמו של ליאונרדו בציוריו מבלי להתייחס למאמרו המפורסם של פרויד "זכרון ילדות של ליאונרדו דה וינצ'י". פרויד חשב שחשיפת זכרונות הילדות והדרך שאלה עיצבו את מבנהו הפסיכו-סקסואלי של ליאונרדו - זה העניין.

אקדים ואומר שאינני מזהה את גילוי עצמיותו של אדם עם פיענוח זכרונות הילדות דווקא וגם לא עם ההעדפות המיניות שלו. אגב, פרויד, בניגוד לרבים מתלמידיו ומעריציו, הסתכל בליאונרדו ובציירים אחרים לא רק כרופא פטרון שמבקש לגלות

פאתולוגיה - מבעד לדבריו של פרויד ניכרת הערכה ואף הערצה לליאונרדו.

פרויד טען שהדחקה המיניות וצמצום זרימתה הטבעית כרוכים במקרים רבים בהפניית הליבידו לאפיקי מחקר.

הרי כל מחקר מקורו בסקרנות וכל סקרנות, לפי פרויד, תחילתה בסקרנות ביחס למה שקורה במיטת ההורים, וכך בנה פרויד את התיזה שלו בדבר אישיותו של ליאונרדו כמי שצמצם את המיניות שלו למיניות הומוסקסואלית ואת האנרגיה העודפת העביר למחקר וליצירה.

היות שאינני יודע האם הומוסקסואליות היא צמצום או הרחבה של המיניות, וגם אינני מאמין במודל המכניסטי-פיזיקלי הזה של שימור האנרגיות, נראה לי שפרויד חטא בהעתקה גסה של מודלים מן הפיזיקה והביולוגיה של המאה התשע-עשרה לתוך תורת הנפש. והנפש איננה נכנעת לחוקים האלה דווקא. אגב, פרויד אמר שאחרי גיל ארבעים לא היה לו כמעט עניין באהבה ובמין - ועיקר מרצו הופנה לעבודה. אפשר אם כן לומר שהמודל שפרויד בנה עליו את התיזה בקשר לליאונרדו מתאים כנראה לפרויד עצמו, אבל ליאונרדו לא אשם שפרויד גם הדחיק את מיניותו וגם עסק במחקר ויצירה.

אולם פרויד עשה עבודה ראויה להערצה בגילוי עובדות חשובות בביוגרפיה של ליאונרדו. ומזה הייתי רוצה לצאת לדרך.

פרויד מראה שלליאונרדו היה קשר חזק מאד לאמו, והוא טוען שתופעה זו מאפיינת הומוסקסואלים. היום קביעה זו נראית נלעגת מעט, וגם אם הומוסקסואלים קשורים יותר לדמות האם, אז מה? מחקרים מראים שקשר לדמות האם מאפיין אמנים בכלל (וראה על כך בספרו של אנטוני סטור "הדינמיקה של היצירה"), ולזה דווקא נייחס חשיבות רבה. הטענה שלליאונרדו היה קשר עם אמו תהיה אך פרט אחד בטענה שלליאונרדו היה קשר חזק עם היסוד הנשי, וטענה זו תעזור לנו להבין כמה הבטים ביצירתו של ליאונרדו.

מהו היסוד הנשי?

גם פרויד וגם יונג טענו לדואליות מינית בנפש האדם, אולם הם נחלקו בשאלת המשמעות של דואליות זו. פרויד ראה בהדחקה מוצלחת של היסוד הנשי והרחקתו וצמצומו את סוד הבריאות הנפשית של הגבר. יונג חשב שהעתקת הנשי אל הלא-מודע נותנת לו מעמד מרכזי בעולמו הפנימי של הגבר. לפי יונג הנשי לא צמצם את עצמו אלא רק ברובד המודע של הגבר, ואילו בלא-מודע של הגבר ממלא הנשי תפקיד מרכזי.

הנשי הפנימי מתגלה לנו בראש ובראשונה בחלומות. זוהי "האשה מן החלומות". זוהי "האשה". זוהי האשה של האהבה, של הרגש, של ההבנה. זו האשה שניצבת בינינו לבין כל אשה בשר ודם. זו תמונת האשה שהפערים שבין דמותה לבין דמות האשה האקטואלית שעמה אנו חיים הם סוד הצלחת הנישואין או כשלונם.

"האנימה", כך קרא יונג לאשה הפנימית בעקבות הקדמונים, היא הגשר אל העולם הפנימי. היא השער אל עולם הסוד. הנשי הוא היסוד המיסטי בעולמו של הגבר, היא התגלמות הפנימיות והקשר אליה, היא כוליות הנפש, והיא המגשרת בין העולמות - בין המודע והלא-מודע. מכאן עולה כי הקשר אל האנימה הוא תנאי ליצירה.

בתולדות התרבות והאמנות נמצא שדמויות שעברו מהפך של פנייה פנימה - מה שקורא בדרך כלל במחצית השנייה של החיים - הוקסמו קודם כל מן הדימוי הנשי (רבי

נחמן בברסלב עבר מהפך עמוק בחייו בשנת תקס"ו וסיפורו הראשון שסיפר אז היה "מעשה מאבדת בת מלך".

מונה-ליזה בין לה-ג'וקונדה לבין אנימה
ליאונרדו צייר את המונה-ליזה בתחילת שנות החמישים לחייו (בסביבות 1504). זו היתה "האשה" שהוא בילה אֶתה שלוש שנים תמימות - והיה לו קשה מאד להפרד ממנה (הוא לקח אותה עמו לצרפת כשהיה לצייר החצר של פרנסואה הראשון). המונה-ליזה איננה אידיאל של יופי - וגם לא של יופי רנסנסי. ובכל זאת היא האשה של ליאונרדו והיא האשה של המונים שצפו בה במשך כחמש מאות שנה. לפני שנפנה אל המונה-ליזה ואל פרשנות פסיכולוגית של דמותה, מן הראוי לעיין בכמה דברים שנאמרו על המונה-ליזה על ידי הוגים ואמנים (מצוטטים במאמרו של פרויד).

וכך מציין מינץ: "ידוע מה סתומה ומסעירה החידה שבדמותה של מונה ליזה ג'וקונדה, זה קרוב לארבע מאות שנים, לעיני המעריצים הנדחקים לפניה. שום אמן לא תרגם כך את עצם מהותה של הנשיות. פיר דה קורלי אמר: רוך והתחנחנות, צניעות ותאוות בשרים מעורפלת, כל הסוד הכמוס של לב מסוגר בעצמו, של מוח הוגה מחשבה, של אישיות האומרת זהירות ואינה מעניקה אלא את הקורן ממנה". והאיטלקי אנג'לו קונטי אומר: "האשה חייכה חיוך של שלווה מלכותית: מתוך יצר-כיבוש הטבוע בה, מתוך פראות - זו המורשה כולה של בנות מינה - מתוך רצון לפתות ולהערים, מתוך חן של רמיה וטוב לב המסתיר כוונות אכזריות; כל אלה בצבצו ונעלמו חליפות בבת-צחוק זו. היא חייכה, רבת חסד ומורשעת, אכזרית ורבת-חמלה, מאירה פנים ובוגדנית". אם נרצה לסכם את תכונותיה של הנשיות הפנימית, של האנימה, הרי תכונות אלו עולות מן הציטטות שלעיל, ואכן נראה במונה-ליזה את ציור האנימה של ליאונרדו, והג'וקונדה (אשתו של עשיר ממילנו ששימשה מודל לציור המונה-ליזה) היתה עבורו רק כלי, רק אמצעי לציור הדימוי הנשי שבנפשו.

כדי להשלים את תמונת "הנשי" נפנה למקורותינו. כאן הדברים דרמטיים ביותר מכיון שהיהדות הדחיקה את הנשי והעדיפה באופן ברור ובולט את היסוד הגברי. אולם משפנתה התרבות היהודית לגילוי הנפש, פנימיותו של היחיד, מיד עלה וצף הדימוי הנשי.

נביא בזה קטע קצר מספר הזוהר. לא יקשה לגלות כאן את אותן תכונות שיוחסו למונה ליזה:

משל למה הדבר דומה? לאהובה שהיא יפת תואר ויפת מראה, והיא סגורה ומסוגרת בהיכלה, ולה אוהב יחיד, שאין בני-אדם מכירים בו, אלא נסתר הוא. אוהב זה, מתוך אהבה שהוא אוהבה, עובר הוא על שער ביתה ונושא עיניו לכל עבר. והיא יודעת, שאהובה הוא הסובב על שער ביתה תמיד. מה היא עושה? פותחת היא פתח קטן באותו היכל נסתר, שהיא שם, ומגלה פניה לאהובה ומיד היא חוזרת ונעלמת. כל אלה שהיו בקרבת אוהבה לא ראו ולא התבוננו, אלא אוהבה בלבד, וקרבו ולבו ונפשו יצאו אליה, והוא ידע, שמתוך אהבה שאוהבת אותו נגלתה לו רגע אחד, לעורר בו אהבה. נזכיר את הידוע - יש תחושה שהמונה ליזה מסתכלת אל כל צופה, במיוחד בו, ועשרה אנשים העומדים מסביבה משוכנעים כל אחד שמבטה מופנה אליו בלבד...

מעניין עד כמה דומים דברים שנאמרו על המונה-ליזה והדברים שנאמרו ב"זוהר", והם התבוננו בדברים כה שונים: ליאונרדו התבונן בג'וקונדה ואילו כותב הזוהר דיבר על

התורה...

זה יוצא כל כך דומה כי שניהם דיברו על הארכיטיפ הנשי ועל אותם הבטים שלו שבמעמקי נפשם.

הטענה שהצייר מצייר את עצמו תתפרש כאן לא באופן כללי וסתמי. ליאונרדו בלי משים התבונן לתוך נפשו וצייר את היסוד הנשי שבה. לא בכדי נקשר האמן לתמונה וסרב למסור אותה למזמין.

נתבונן עתה בציור עצמו.

כל מה שאפשר לומר על החיוך כבר נאמר. חיוך ספק חיוך; התנועה הנמוגה בשולי השפתיים ומשווה להבעתה חידתיות ומסתורין. אך הבה נשים לב לכמה דברים נוספים: הרקע בציור אינו רציף. חלקו התחתון של הרקע (עד אמצע הצואר) מצייר בצבעים כהים חומים – צבעי אדמה. החלק העליון של הרקע מצייר בצבעי כחול ירוק. הדמות היא מעין גשר בין שני עולמות, בין הקרקע המוצקה של תודעה לבין הירוק-כחול – צבעי הלא-מודע. זה תפקידה של האנימה כמגשרת אל הלא-מודע.

והגשר כגשר אף הוא מופיע ברקע מימין לדמות, והדרך המוליכה ומסתיימת בלא-נודע מופיעה משמאל לדמות.

בקטע מן הזוהר מודגשת החידתיות שמשרה הנשיות, והחידתיות שמשדרת המונה-ליזה היא מסימני ההכר של הציור: אין יודעים אם היא מחייכת או עצובה, רבים רבים ניסו לצייר את מבט עיניה ולא הצליחו.

יש אומרים שאת חתימתו הטביע ליאונרדו בקישוטים של התחרה על צווארון החולצה. חתימתו בראשי תיבות נראתה כסימן האינסוף וסימני האינסוף יוצרים את התחרה. והנה, לאחרונה קיימות טענות שליאונרדו צייר את המונה ליזה על דיוקן עצמו, או לפחות בהתאמה גמורה לדיוקן עצמו.

בינתיים קשה מאד לעשות צילום שיגלה את הרקע לציור (אם הדבר לא צויר בעופרת - רנטגן לא יגלה זאת) אבל אולי בצבעים קלים - ואז עדיין לא ניתן לגלות זאת.

ליליאן שוורץ הזינה את הציורים במחשב והגיעה למסקנה של התאמה בין המונה ליזה לדיוקן ליאונרדו של טורינו.

מדובר בדיוקן עצמי שצייר ליאונרדו ב 1515 (כארבע שנים לפני מותו). ללא חישובים מסובכים הצגתי כאן את תמונת הזקן מטורינו בהקבלה ובהתאמת גודל לראשה של המונה ליזה ואכן הפרופורציות תואמות להפליא. כשמעבירים קוים אופקיים בקו הגבות, העיניים, קצה האף, השפתיים, מתגלה ההתאמה.

כנגד טענה זו אפשר לטעון שהרנסנס פיתח חוקים קבועים לציור דיוקן (ליאורדו היה ממפתחי השיטה) ולפיכך אין להתפלא על ההתאמה. אולם כשהצגתי את דמותה של "הגברת והסמור" בהתאמת גודל אף היא, ניכרים הבדלים משמעותיים ביחס למונה-ליזה ולזקן מטורינו. בנוסף לכך הצגתי תמונה שקופה של המונה ליזה על פני הזקן מטורינו (לאחר היפוך כיוון אופקי). משמאל התוצאה:
מרשים, לא?

כל מה שנכתב כאן נכתב על יסוד ההנחה שאכן קיים דבר כזה "הנשיות בנפשו של הגבר". ואם ישאל השואל: האם אפשר להוכיח שיש דבר כזה "הנשיות הפנימית"? יש לומר לו: כן! עובדה - המונה ליזה.